

PETŐ ANDREA

Három háborús bűnös nő élettörténetének tanulsága

A II. világháború története nem arról nevezetes, hogy sok nő ütötte volna át az üvegplafont, és lett volna látható a közéletben. A politikai állampolgárságot a két világháború közötti Magyarországon a női választójog folyamatos szűkítése határozta meg, mely ellen mind a szociáldemokrata, kommunista, mind pedig az egyre jobban izmosodó szélsőjobb is fellépett.¹ Ebben a cikkben azt elemezzük, hogy kik voltak azok, akik mégis átütötték az üvegplafont, és milyen árat fizettek ezért a szélsőjobboldalón.² Feltehetjük a kérdést: voltak-e háborús bűnös nők egyáltalán? És ha igen, miben különböznek a háborús bűnös férfiktól? Mit tudhatunk meg élettörténetükből, milyen módszertani kihívásokkal kell szembenéznünk a háborús bűnös nők élettörténetének vizsgálatakor, és ezek mennyiben befolyásolják történeti emlékezetünket? Ez a kérdés különösen akkor fontos, ha a szélsőjobboldali női mobilizálást a női *agency* szempontjából elemezzük. Az utóbbit úgy értelmezem, mint Mahmood, azaz azt a képességet értem alatta, amivel a társadalmi cselekvő a meglevő társadalmi normákat megkérdőjelezi.³ A vizsgált szélsőjobboldali nők többek között e célból mobilizálódtak a politikai életben.

A HÁBORÚS BŰNÖS NŐK: FORRÁSOK ÉS ISMERETEK

Mielőtt a kérdést megvizsgálánk, először azt kell tisztázni, mennyire reprezentatív a három vizsgált történet. Kik is kerültek a népbíróság elé, mint háborús bűnös nők? Barna Ildikóval közösen elemeztük a népbírósági tárgyalások női vádlottjainak társadalmi összetételét.⁴ Cikkünkben, mely az Élet és Irodalomban jelent meg, kimutattuk a Budapest Főváros Levéltárának

¹ Erről bővebben lásd Pető–Szapor 2004: 136–175.

² A szociáldemokrata és kommunista nőkről lásd Pető 1998.

³ Mahmood 2005: 5.

⁴ Barna–Pető 2007: 10.

adatbázisa alapján, hogy a nők 10 százalékát teszik ki azoknak, akik ellen vádat emeltek háborús bűnök elkövetéséért. Ez az arány nagyjából megfelel a közéletben, a mai politikai pártokban, illetve a mai magyar parlamentben a nő-férfi aránynak. 1945 előtt azonban nők még csak elvétve szerepeltek a közéletben, így ez az arány magasnak mondható.⁵ Ezt az ítélkezési folyamatot ugyanakkor a győzedelmes Kommunista Párt a Horthy rendszer megbélyegzésére használta fel. A „szükségben született matriarchátus” visszaszorítása, a társadalmi nemek szerinti elfogultság jellemzi a bíróság elé állítottak 10%-os női arányát, ami igen nagy arány volt. Ez az arány ugyanakkor alacsonyabb, mint a nyilaskeresztes pártban a nők aránya, hiszen ott voltak olyan tagszervezetek, mint például az újpésti, ahol a 30%-ot is elérte a nők aránya.

A nyilaskeresztes párthoz kapcsolódó nők heterogén csoportokat alkottak: négy különböző csoportba sorolhatók, ezeknek különböző szakmai identitásuk volt.⁶

Az első csoportba tartoztak azok, akik már az 1920-as években csatlakoztak a korai szélsőjobboldali pártokhoz. Kiábrándult, önálló szakmával rendelkező asszonyok, az első dolgozó nők (gépírók és könyvelők), akik zömmel az 1919 után elcsatolt területekről vándoroltak be Magyarországra. E nőknek a frissen megalakult Nyilaskeresztes Párton kívül semmilyen más szociális háló nem állt a rendelkezésükre, hogy betagozódjanak választott hazájuk szociális életébe. A többnyire egyedülálló, dolgozó nők úgy vélték, hogy szakmai és társadalmi mobilitásukat a fennálló politikai rendszer akadályozza, és ezért támogatták a radikális megoldásokat.

A következő csoportba tartoztak az alsó középosztályból és alsóbb társadalmi rétegekből verbuválódó, „újraelosztó” bűnöző elemek. A népbírásgokon ezek a nők szerepeltek legnagyobb számban vádlottként, és ennek konkrét oka az volt, hogy (anyagi vagy szerelmi) bosszút akartak állni, a soát arra használták fel, hogy bosszút álljanak, és megváltoztassák a társadalmi javak elosztását, pontosabban újraosszák az eltulajdonított javakat. Ezek között a nők között voltak mentálisan betegek, és olyanok is, akiknek nyilvánvaló pszichológiai gondjai voltak.

A harmadik csoport a lázadó, forradalmi nőkből állt, itt középosztálybeli vagy felsőbb középosztálybeli nőkről van szó. Iskolázottak voltak, férfiruhában jártak, lovagoltak, akár a férfiak. A modernizmus elleni politika az átöltözés gesztusával megnyitotta a korábban elzárt területeket a nők előtt. Identitásuk elsősorban a lázadáson alapult.

A nyilvános közbeszédben legismertebb és legláthatóbb csoport a negyedik: azok, akik a nyilaskeresztes párt vezetőinek családtagjai voltak, közép- illetve felső-középosztálybeli származásúak. Az ebbe a csoportba tartozó

⁵ Erről bővebben lásd Pető 2007/a: 335–349.

⁶ Erről bővebben lásd Matthée–Pető 2008: 285–303.

nőknek nem volt szakmai aspirációjuk. A nyilaskeresztes párthoz csatlakozó férfiak (férj, báty, apa) feleségei vagy rokonai voltak, és ezek a kapcsolatok mozgatták őket. Szakmai identitásuk a 'feleség', vagy a férjek, rokonok támasza volt a nyilvánosság előtt.

Az 1945 utáni közbeszédben és történetírásban eddig azonban csak a köztörvényes rablók, fosztogatók és gyilkosok, valamint a párttagok női hozzátartozói jelentek meg, mert beleillettek abba a nyilvános közbeszédbe, amely arra törekedett, hogy visszaállítsa a háború által megingatott férfiuralmú társadalmi rendet.⁷ A nyilaskeresztes párt a két világháború közötti Magyarország nőellenes politikai környezetében alakult meg, ahol a 'nők' (különösen az 'új nő' – a dolgozó, önálló, nem férjezett nő) a gazdasági, politikai és kulturális életben megnyilvánuló férfi hegemoniára nézve kiszámíthatatlan és veszedelmes tényezőként jelentek meg. Megfigyelhető, hogy a nőket tendenciózusan ki akarták szorítani a nyilvánosságból, például a női választójog folyamatos szűkítésével, és különösen azt igyekeztek megakadályozni, hogy az első világháború után képzésben részesülhessenek.⁸ Ebbe a közegbe robbant be a nyilaskeresztes párt, mely antimodernista retorikájával mégis teret nyitott a női önállóság megvalósulásának. A rekonstruált történetek ezekhez a csoportokhoz tartozó nőket mutatnak be.

A MÓDSZERTAN ÉS KORLÁTAI

Az élettörténetek nagyrészt népbírósi vallomásokon alapulnak, hacsak nem valaki „híres” saját jogon, vagy „híres” férfihoz kapcsolódik az élete. Ebben az utóbbi két esetben esélye van arra, hogy más források is foglalkozzanak életével, a történész nagy öröme.

A bírósági vallomások elemzése azért bonyolult, mert a vallomásokat a vádlottak az elképzelt elvárásoknak és stratégiáknak megfelelően alakították és fejezték ki.⁹ Az élettörténetek elemzésénél figyelembe kell venni azt a módszertani problémát, hogy prominens nők kivételével nincs más forrásunk a nők életének rekonstruálására, csak a népbírósi tárgyalás kihallgatási jegyzőkönyvei és a tárgyalási jegyzőkönyvek. A bírósági tárgyalásokon a vallomásokat mint a performativitás színhelyeit elemzem, Leigh Payne kifejezésével a „vallomási performativitást” tanulmányozom.¹⁰ Természetesen nem tekintem megkérdőjelezhetetlen igazságnak ezeket a vallomásokat, de

⁷ A háború után a „szükségben született matriarchátus” lebontásáról lásd Pető 1998.

⁸ Pető–Szapor 2004: 136–175.

⁹ Erről bővebben lásd Pető 2007/b: 50–51.

¹⁰ Payne 2008: 13–41.

segítséget adnak céloimhoz, hogy bemutassam a nyilas nők ideáltipikus útjait, ahogy ez kirajzolódott a vallomásokból.¹¹

Nincs olyan normális ember, aki magára nézve terhelő vallomást tenne a bíróságon, bár sokan beismerik a bűnösségüket. Ha a vádlott a bíróság előtt tesz vallomást, olyan kulturális eszköztárból válogat, amely segítségével a lehető legjobban tudja előadni azt, amit saját érdekében el akar mondani. A következőkben azt elemzem, milyen tényezők befolyásolják ezt a választást, mert tisztáznunk kell azt a folyamatot, ahogy az emberek az önmagukra vonatkozó állításokat megfogalmazzák, megformálják, és múltbeli döntéseiket és tetteiket a különleges körülményekre való hivatkozással magyarázzák, és így alakítanak ki képet önmagukról. Nem minden kockázat nélküli helyzetben, a második világháború utáni Budapesten.

Első pillantásra nyilvánvalóan adódik az oral history módszere az elemzéshez. Az oral history önmaga megteremti a kritikai módszert és a kutatás műfaját; tehát olyan módszert kínál, amellyel elemezhetők a női szubjektivitás változó formái, ahogyan azok a magyar népbírói tárgyalásokon megjelentek. Az emlékezés folyamata mindig fájdalmas és bonyolult, és befolyásolja a változó hatalmi viszonyok. Azokban az időszakokban, amikor a kulturális kódok bizonytalanok, az átmeneti időszakokban vagy átalakuló bíróságokon, az emlékezés még problematikusabb. Ez történt közvetlenül a második világháború után. Az ismert politikai keretek eltűntek, a korábbi referencia-rendszerek értelmetlenné váltak. Ebben a politikai vákuumban a személyes történetek lehetőséget kínáltak az emlékezésre, és lehetőséget nyújtottak arra, hogy létrehozzák és újra meghatározzák az új politikai keretet. Ugyanakkor rengeteg módszertani és elméleti kérdés merül fel, amelyeket fel kell tennünk, mielőtt kijelentenénk, hogy a bírósági vallomások oral history-nak tekinthetők.

Az oral history műfaja és módszere az 1960-as években alakult ki; az ezzel dolgozó történészek elutasították az elitista történelemszemlélet kereteit. Igyekeztek alternatív módszert kidolgozni a felülről lefelé irányuló kutatási módszerrel szemben. Korábban senkit nem érdekeltek a hétköznapi emberek emlékei; most hallani lehetett a hangjukat. Ez a politikai törekvés a női elkövetők szempontjából problematikus. Nekik is joguk van hallatni a hangjukat?

A másik probléma akkor jelentkezett, amikor megkérdőjelezték a kutatók paternalisztikus elképzelését, azét, aki 'hangot ad' a társadalomilag és történetileg elnyomottaknak. A szóbeli történetek lejegyzői az első korszakban 'adottak' vették, hogy a történet mesélője a történet elmondásának irányítója, ám később ez a szöveg a kérdező és a kérdezett közös munkája lett. Maguk a történetek – az oral history szakemberei szerint – a kérdező

¹¹ Erről bővebben lásd Pető–Schrijvers 2006: 39–63.

és a kérdezett közösen létrehozott szubjektivitásai, az emlékezés közös terei. A népbíróági perek esetében a kérdéseket a minden esetben csak férfiakból álló bíróság tette fel. (A jogi egyetem csak 1945-ben nyílik meg a nők előtt.) A kérdések pedig a jogi szabályokat követték.

A szóbeli történetek leírásának eredeti, az 1960-as években megjelenő forradalmi célja az volt, hogy megváltoztassák a világot azzal, hogy „igaz” történeteket mondatnak el. Az oral history szakirodalmát gyakran az a mítosz jellemzi, hogy a szóbeli vallomásokból megtudhatjuk az addig rejtett ’igazságot’.¹² A népbíróági tárgyalásokon a kimondott cél az „igazság” megismerése, de ez az igazság mindenki számára mást jelentett. Az interjú során a kérdezőt hatalom nélküli társadalmi pozícióban képzelik el. Nem így a bírósági tárgyaláson, ahol a bíróság jogi nyelve határozta meg az emlékezés kereteit. De az átmeneti korszak tárgyalásai során ugyanannak a történetnek többféle változatát ismerhetjük meg, és a változat a hatalmi viszonyoktól függött.¹³ Az átmeneti időszak bírósága/igazságszolgáltatása átmeneti igazságot eredményezett. A szóbeli történetek kérdése éppen az, hogy kiderüljön, a jelenkor eseményeinek olvasatát hogyan lehet lefordítani a jövőnek/jövőben.¹⁴ Ilyen módon az elemzésben a hatalommal és az identitással, nem pedig a kiderülő ’igazsággal’ foglalkozom. Az emlékezet az átmenet legerősebb eleme, teret adott a szubjektivitás új narrációs formáinak. Ebben az értelemben a népbíróágok teremtették meg azt a teret, ahol a háborús bűnök történetét egyedül el lehetett mondani. A háborús bűnös nőket körülvevő hallgatás szintén a ’csend konspirációjának’ terméke volt, mint ahogy például a Magyarországon állomásozó szovjet hadsereg által elkövetett megerőszakolások története is.¹⁵ Köztudott, hogy a politizáló nők a 20. századi Magyarországon ritkábban írnak emlékiratokat, mert nincs meg hozzá a kellő kulturális repertoárjuk és nincs rá fogadókész közönség sem.¹⁶ Így nehezebb a politizáló nők élettörténetének rekonstrukciója is, különösen, ha kettős csend veszi őket körül: mint a magánszférából a köztér felé kitörő nőket, és mint szélsőjobboldali szimpatizánsokat vagy aktivistákat.

A szóbeli történetek abban is segítenek, hogy újra meghatározzuk az én és a másik közti viszonyt úgy, ahogy az a folyamatos kommunikáció során megjelenik. A bírósági helyzet nagyon hasonlít ehhez. A vallomások esetében az emlékezet vita formájában jelenik és teremődik meg: a bíró, a védő, az ügyész és a vádlott között inter-szubjektivitás jön létre. A szóbeli történetek esetében a kérdező és a kérdezett különböző majdani hallgatóságot képzel el. Mind a

¹² Lásd az oral history módszerének pszichoanalitikus értelmezését Vidali 2006: 258–278.

¹³ Lásd Pető 2004: 173–183.

¹⁴ Pető 2005: 3–8.

¹⁵ Pető 1999: 85–107.

¹⁶ Pető 2003/a: 948–958.

kettőnek más közönség lebeg a szeme előtt. A kérdésekre adott válaszokat befolyásolja az elképzelt közönség. A népbíróság azonban más eset. A hallgatóság jelen volt, és hatalommal volt jelen a tárgyalóteremben. A bíró, akinek az ítéletétől emberek élete függött, a hallgatóság, az újságírók, mind más célból voltak jelen, és a nyilvános tárgyaláson lezajló előadást teljesen másképp értelmezték attól függően, hogy milyen politikai álláspontot vallottak. A népbírói tárgyalások elhúzódtak, és 1947-re már kialakult az a formalizált szókincs és 'kulturális eszköztár', melyet a tárgyalás szereplői használtak.

A tapasztalat nyelvészeti érthető tetten, mert a nyelv biztosítja azt az eszköztárat, amely lehetővé teszi, hogy a narrátor elmesélje a történetét.¹⁷ A bűnügyi esetekkel kapcsolatos forrásoknál ez még több gondot okoz, mert ha azokat 'legendának' tekintjük, Paul Thomson kifejezésével, akkor kötött szerkezetűek, és a társadalmilag elfogadott rendszert követik. A bíróság egyenes vonalú, egyszálú kizárólagos elbeszélési rendet teremt, a vádlottnak pedig ebbe kell belehelyezkednie. Itt a női vádlottak kettős diszkriminációval kerülnek szembe.

A tekintélyuralmi államok az ellenőrzésen alapultak, és teljesen uralták azt a nyelvi közeget, amely abban az időben a gondolatok kifejezésének tere volt. Közben a különféle csoportok különleges jelentést teremtettek azért, hogy az episztemológiai tér segítségével identitást hozzanak létre. Ez különösen problémás volt azon normaszegő nők esetében, akik mind a patriarchális Horthy-rezsim, mind pedig a nyilaskeresztes párt domináns férfiuralmával szemben megpróbáltak önállóságra szert tenni. De ennek az önállóságnak a kinyilatkoztatása komoly következményekkel járt a népbíróság előtt. Hiszen tudjuk a Barna Ildikóval közösen készített elemzésből, hogy a népbíróság előtt a „gyenge nőként” való megjelenés biztosította a lényegesen enyhébb ítéletet, mint amit ugyanazért a büntetéstételért egy férfi kapott volna. Tehát azok a vádlottak, akiknek a 'kulturális eszköztára', Lamont kifejezésével élve, a társadalmi emlékezés elvárt mintáját követte, nem kaptak olyan súlyos büntetést.

A feminista kutatók érzékenyek a különböző hatalmi hierarchiák kialakulására, és megértik ezek következményeit. A bírósági jegyzőkönyvek esetében a szereplők hatalmi viszonyai nagyon eltérőek. Nemcsak a jogrendszer hierarchiája és politikája miatt, hanem azért is, mert a vádlottak más társadalmi helyzetet, osztályt vagy társadalmi nemet képvisel, mint a vádlók, és igencsak eltérő módon ágyazódnak bele a különböző szociális hálózatokba. Minél inkább beágyazottak, azaz minél több helyről kapnak információt, tanácsot, segítséget, annál könnyebben manipulálják a bíróságot, és esetük gyakrabban végződik bírósági felmentéssel.

A történet, a vallomás a kérdésekre adott válaszokból alakul ki. A kérdéseket férfiak tették föl, mert abban az időben nőket nem alkalmaztak: az ügyvé-

¹⁷ Scott 1992: 22–40.

dek, bírók, ügyészek mind férfiak voltak, hiszen csak 1945-ben nyílt meg a jogi pálya a nők előtt. A bíróság gender politikája nyilvánvaló, már ami a számokat illeti. Azok a női vádlottak kaptak enyhébb ítéletet, akik a saját történetüket a gyenge, hatalom nélküli áldozat keretébe illesztették, akik csak a férfiak javaslatait és kezdeményezéseit követték. A női vádlottak történetei néma történetek, mert az általános 'legendákat' használva elkerülhették az egyéni kifejezések, jelentések és gondolatok keresését, nem kellett egyéni módon kifejezni magukat. A legendák változatossága és felhasználásuk lehetőséget nyújtottak arra, hogy enyhébb ítéletet kapjanak, míg az egyéni jellegű történetek elbeszélői, akik nem illeszkedtek bele a bíróság megismerési mintájába, pl. a határozottan aktív, önálló, politizáló nők, súlyosabb büntetésre számíthattak.

Az emlékezés mitikus úton történik, többé-kevésbé hasonló, de koherens önreprezentációt hoz létre. Ha Barthes szerint a szöveg az ént tartalmazó biztonsági rendszer, akkor illuzórikus vagy elképzelt ellenőrzést biztosít a narrátornak az élettörténete létrehozásában, sőt az életében is.¹⁸ Ez az az ellenőrzés, amiről a vádlottak azt hitték, hogy az övék. A bíróságon azon igyekeztek, hogy koherens önreprezentációt képviseljenek, miközben észben tartották, hogy ha hibáznak, évekre börtönbe kerülnek. Tehát a tárgyalóteremben a tökéletes színházi előadás élet vagy halál kérdése volt.

A HÁROM TÖRTÉNET

A következőkben három életúton keresztül mutatom be a történetek kulcselemét: hogyan mobilizálódott a korábban említett tipológia alapján kiválasztott három nő a szélsőjobb oldali mozgalmak mellett, mely szélesebb keretben azt mutatja, milyen módon léphettek be a nők a társadalmi térbe, mi határozta meg a politikai állampolgárságukat. A prominensek, Lutz Gizella, Dücsőné, Göncziné, és az elítéltek többségét jellemző, középkorú nyilas aktivista, Kozma Mária életén keresztül betekintést nyerhetünk a nyilas nők emlékezetének alakulásába, valamint abba, hogyan alakultak át ezek a „legendák” az egyes esetekben.

A nyilasok feleségei: például Lutz Gizella

Félrevezető leegyszerűsítés, ha háborús bűnös nők esetében csak a nyilas párt női tagjairól, illetve igen egyszerűen csak a feleségekről beszélünk.¹⁹ A nácik vagy a fasiszták esetében is a történettudomány első lépése az volt, hogy a feleségek, szeretők élettörténeteit írta meg. Ma már nemcsak a náci és a fa-

¹⁸ Idézi Denzin 1990: 213.

¹⁹ A nyilas feleségekről lásd Pető 2009/a: 147–151. és 2009/b: 48–52.

siszta mozgalomba bekapcsolódott nők tömegeinek munkásságáról tudunk többet, hanem a korábban buta bábnak beállított feleségekről is születtek árnyaltabb elemzések.

A nyilas pártban a vezető tisztségviselők feleségei fontos hálózatot működtettek, amely nagy szerepet játszott az állások elosztásában. A nyilvános közbeszédben legismertebb és legláthatóbb csoport ez: azok, akik a nyilas-keresztes párt vezetőinek családtagjai voltak, közép- illetve felső-középosztálybeli származású hölgyek. Az ebbe a csoportba tartozó nőknek nem volt szakmai aspirációjuk. A nyilas-keresztes párthoz csatlakozó férfiak (férj, báty, apa) feleségei vagy rokonai voltak, és ezek a kapcsolatok mozgatták őket. Szakmai identitásuk a „feleség”, vagy a férjek, rokonok támasza volt a nyilvánosság előtt.

Szálasi Ferenc 1946. február 7-én, a népbíróság előtt a harmadik tárgyalási napon vallott arról, milyen szerepet szánt a nőknek és Lutz Gizellának az általa vezetett mozgalomban. Frank népügyész kérdésére, mely természetesen nem volt mentes a nőellenes felhangtól, azaz attól a feltevéstől, hogy azok a nők, akik politizálnak, főleg a nyilas pártban, csak laza erkölcsűek lehetnek, Szálasi elmondta, hogy a nők harisnyát és érmelegítőt kötöttek, és amikor szerinté tényleg különleges helyzet alakult ki, azaz nagy volt a hó, még a hó eltakarításban is segédkeztek. Szálasi ezzel a vallomásával ismét láthatatlanná tette azokat a nyilas női aktivistákat, akik nem a feleség-szerető pozícióban vettek részt a mozgalomban. Sokan meg is szenvedtek ezért a mozgalmi elkötelezettségükért. Például Hunyadi Mária angol szakos tanárt 1939-ben internálják nyilas érzelmi miatt, és Szálasi érmet is ad neki tevékenységéért.²⁰

Szálasi Ferenc érzelmi élete inkább a hitleri mintát követi.²¹ A Monarchia összeomlása után 1919-ben Kassáról költözik Budapestre. A katonai életet hivatásként és misszióként megélő férfinak Lutz Gizella tisztviselőnővel 1927 óta volt viszonya. 1936-tól sokat tartózkodott Lutz Gizella lakásán is, de csak a nyilas kormány bukása után, Ausztriába való menekülésük során Mattseeben vette el feleségül 1945. április 29-én. A pár 1945. május 5-én esett amerikai fogságba. Lutz Gizella, aki igen rövid ideig volt Szálasi Ferencné, ezért a kapcsolatért komolyan megfizetett. A többi, az amerikaiak által a magyaroknak kiadott „nyilas feleségek”, mint Bagossy Zoltán vagy Hain Péter felesége „csak” internálással bűnhődtek.

A publicitásra érzékeny és a háborús bűnösök hazahozatalának minden percében aktívan közreműködő Péter Gábor Lutz Gizella, illetve a háborús bűnökért kikért nők közül még a kopott farkasbundában hazaérkező Fedák Sári kihallgatását is dokumentáltatta az Andrássy út 60-ban,²² noha Lutz

²⁰ ÁBTL V 102649. A népbíróság felmenti, és 1953-ban, a személyi igazolvány bevezetésekor önálló gazdálkodó, fuvaros.

²¹ Erről bővebben lásd Pető 2007/c: 24–32.

²² Magyar Nemzeti Múzeum Fotótára népbírósági gyűjtemény.

Gizella, a Karády frizurás, karcsú, középkorú nő nem sokat mondhatott a nyilas mozgalomról a mindenható politikai rendőrség fejének, Szálasi ugyanis tudatosan távol tartotta a nőket a politikától. Ugyan Lutz a nyilas vezetők feleségei számára teázó szalont tartott fenn, és ott nyilván sok mindenről esett szó, de érdemi döntések nem születtek. Kassai Ferencné, a Szálasi kormányában tárca nélküli nemzetvédelmi és propaganda miniszter felesége így vallott ezekről a teaestekről népbíróági kihallgatásán: „Mi, nők Lutz Gizella köré gyűltünk össze és vegyes problémákról beszélgettünk, így kitértünk politikai vonatkozású témákra is. Főképp a nyilaskeresztes párt jövődő győzelméről (!) is bőven foglalkoztunk.”²³ Ez a csoport, a feleségek és szeretők csoportja, sok női párttagot toborzott a pártnak. Például Januj Mária úgy lett a Hűség Háza parancsnokának felesége és tettestársa, hogy Bakó anyósával egy házban lakott, mint egyedülálló varrónő, a párttagságon keresztül remélt és (szerzett) társadalmi státuszt és férjet.²⁴ A népbíróági tárgyalások anyagából tudjuk, hogy ezen a társadalmi hálózaton keresztül osztották el a jól fizető és akkor biztosnak tűnő munkahelyeket a nyilas pártapparátusban. A háborús bizonytalanságban a „jó parti” fontos volt, és még a jóval idősebb Andreánszky Jenő, a későbbi nyilas külügyminiszter-helyettes is talált magánál jóval fiatalabb párt.²⁵ De ennek a körnek a női tagjait fényévnnyi távol-ságok választották el a szociális különbségekre és hierarchiákra igen érzékeny Horthy rendszerben a nyilas párt többi női tagjaitól, akiket mint a harmadik csoport tagjait elemzem majd. Ez nem volt erkölcsi probléma Lutz Gizellának, hiszen ő a háttérben támogató, láthatatlan szerető szerepét játszotta. Sőt a katasztrofális háborús vereség hozta meg álmai beteljesülését: a Nemzetvezető felesége lehetett.

Szálasi hét társával együtt háborús bűnösneként halálra ítélték, és 1946. március 12-én kivégezték. Lutz Gizellát hazahozatala után 1945. november 22-én, majd 1946. június 19-én ítélte el a népbíróság nyilas propaganda terjesztéséért, mert a lakásában található nyilas szimbólumokat, mint például a férje fényképét a népügyész így értelmezte. Egy dél-budai internálótáborban tartják fogva, a börtönben töltött hosszú évei alatt pedig egy időben Rajk Júlia volt a cellatársa. 1956-ban a forradalom idején kiszabadult, és utána a budapesti Mester utcai lakásában csendesen élt 1992-ben bekövetkezett haláláig. Lutz Gizellának pedig nem volt helye a Vezér házi tűzhelyénél, mert nem fért bele a nyilas kánonba, hiszen nem volt férjénél és nem volt gyereke, ráadásul tisztviselőnő volt. Így csak 1945 után kerül bele a szélsőjobb oldali kánonba, melyet napjainkban is virágzó kultusza mutat.

²³ ÁBTL V 92849. 24.

²⁴ ÁBTL V 88634. 5.

²⁵ ÁBTL V 85316.

*Az orvosnő, aki csak a nemzettestet akarta gyógyítani*²⁶

A második csoport az értelmiségi nők csoportja. Nem szabad alábecsülnünk az értelmiségi nők szerepét a szélsőjobbaldali mozgalmakban, pedig a nép-bíráóság által elítéltek listájáról hiányoznak azok a nyilas nők, akik a nyilas újságokban a harmincas évektől kezdve publikáltak. Ők voltak azok, akik a Vörös Hadsereg közeledtével nyugatra menekültek, de mivel nem voltak „fontosak” nem kérték ki őket, és így kimaradtak a történetírásból. A nyilas nőszervezés országos vezetőjén kívül egyetlenegy nyilas kerület vezetőnő szerepel ezen a listán. Ugyanígy hiányoznak a vádemelési listáról a szélsőjobbaldali mozgalom intellektuális megágyazásában kulcsszerepet játszó MONE női tagozatának tagjai. Csak Dr. Madarász Erzsébet, a tagozat elnöke szerepel rajta. A következőkben az ő élettörténetét kontextualizálom.

Az egyetemi végzettséget nagy egyéni áldozatok árán megszerző nyilas nők, akik első generációs női értelmiségiként szembesültek a munkahelyi diszkriminációval, és a trianoni határok által elszakított területekről Magyarországra bevándorolt, munkavállalásra kényszerülő hajadonok mély ellenszenvvel figyelték a neobarokk „uram-bátyám világ” reprodukálódását a nyilas pártban és a feleségek és szeretők „patriarchális paktumját” Ők az anti-modernista emancipáció hívei voltak, és ebbe az ideológiába a férfi partneren keresztül történő anyagi előnyökhöz jutás erkölcsileg nem fért bele.

Magyarország mint Volksnation a trianoni szerződés eredménye. Magyarország mint megcsontított országtest, amellyel a trianoni békét magyarázták, lehetőséget nyitott a női szerep gyógyítóként való újrameghatározására. A Horthy rendszer nem hozta létre a „tudás új kánonját”,²⁷ hanem a betegség-metaforával magyarázta a történeteket, mely e szerint a retorika szerint a nemzettest kezét, lábát levágta, de a test megmaradt.²⁸ Ebben a retorikai keretben különleges lehetőség nyílt meg az orvosnők előtt.

Az orvosnők első generációja már praktizál, és nap mint nap szembesül a társadalmi problémákkal. Van, akit ez az újfajta orvoslási mód, a pszichoanalízis felé visz el, és van, akit a radikális társadalmi mozgalmak felé irányít. Másoknak más volt az útja. Madarász Erzsébet példája is azt mutatja, hogy a munkavállalás és a nőiség hagyományos meghatározása retorikusan nem összeegyeztethető, vagy csak a rasszizmusnak tett, súlyos kompromisszum árán.

Koselleck mutatott rá arra, hogy a „nyelvi közösségek meghatározott fogalmak körül szerveződnek ... van időleges szempontjuk is.”²⁹ Ebben a keret-

²⁶ Lásd még Pető 2008: 63–83.

²⁷ Joyce 1987: 19.

²⁸ Lásd még Cselőtei 2000.

²⁹ Koselleck 1985: 74.

ben az orvosnők voltak azok, akik ezekben a különleges időkben előljárhattak a nemzettest gyógyításában. A „különlegesség” az az időleges szempont, ahogy az orvosnők megkísérelték feloldani a női hivatás és az orvosi munkavállalás konfliktusát.³⁰ 1942-ben már 679 orvosnő volt Budapesten, az összes 1207-ből, és 54%-uk volt férjnél, miközben az orvosok 61.7% volt nő.³¹ Az orvosnői hivatás „úri” szakma volt, amit a nők addig űztek, míg férjhez nem mentek. Ezt megoldandó Kokas Eszter megalapította a Magyar Orvosnők Országos Egyesületét, a fasiszta olasz mintára 1927-ben, és tagjaik közül nem zárták ki a zsidókat.³² Retorikájukban nem említették a különleges időket és a nemzet igényeit. A Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete 1929-ben alakult, nőtagozatát Madarász Erzsébet, az addigra már gazdag tapasztalatot szerzett politikusnő vezette. A retorika itt világosan szélsőjobboldali lesz, amikor tagjaik közül kizárják a zsidókat. A háború előrehaladtával egyre több orvosnő dolgozott a szakmájában, de ismét csak a „kivételes helyzet” emlegetése miatt. Az állampolgárság fogalma a nemzeti hasznossággal kapcsolódott össze, mely egy faji alapú állampolgárság volt. A népbíróság előtt Madarász, aki az orvosnőknél kivételes esetként felvette a férje nevét (Göncziné) elmondta:

„mert én foglalkozásomra nézve orvos vagyok, érzékeny vagyok a szociális kérdésekre... meg voltam győződve arról, hogy a társadalmi gondolataimat csak politikai úton valósíthatom meg”³³

A társadalmi problémák iránt érzékenység folyamatosan növekedett, hiszen egy 1938-ban a Diplomás Nők Egyesülete által végzett felmérésben a megkérdezettek 60%-a megszenvette a diszkriminációt.³⁴ És az a retorika, mellyel ebből a diszkriminált helyzetből ki akartak lépni, sokakat szükség-szerűen vezetett el a nyilas párthoz.

A legismertebb nyilasnőt, Dücső Jánosnét az egyik legelső népbírósági perben tíz évre ítélték 1945. július 28-án, de méhnyakrákban szenvedett, és 1948. november 27-én meghalt.³⁵ Betegsége nem akadályozza meg abban, hogy a lehető legdicstelenebb módon bemártsa Gönczi Aladárnét (szül. 1898). Göncziné Madarász Erzsébet a két világháború közötti időszak karizmatikus orvos szónoka, a MONE elnöke, az Egyesült Női Tábor női szakosztályának elnöke, és a Meskó párt tagja volt. A vád nem sokat bíbelődött a vádirat összeállításával, úgy gondolták, hogy egy, amúgy szokatlanul rész-

³⁰ Lásd még Pető 2003/b.

³¹ Papp 2004: 132.

³² Kokas 1942: 88.

³³ BFL 416/45. 11.

³⁴ Papp 2004: 75.

³⁵ ÁBTL V 91169.

letes vallomás elegendőnek bizonyulhat.³⁶ 1945. június 27-én az eredménytelen szembesítés után Madarászt hat havi börtönre ítélik, mert „sajátjánál erősebb férfi rokon rábeszélésére lépett be a pártba”³⁷ Dücsőnéről elmondja, hogy Madarász „végigszolgált az összes jobboldali pártokat”.³⁸ Nem mint-ha ő nem ugyanezt tette volna: indult az Ébredő Magyaroknál, megfordult a Fajvédőknél és végül a nyilas pártban lett aktív. Hiába vallotta Dücsőné, hogy Madarász Erzsébet „kiválóan rutinozott népszónok volt, hatalmas anyagával, szinte Jászai szerű orgánummal és szenvedélyes előadás módjával magával ragadta, valósággal fascinalta, extázisba ejtette a hallgatóságot, annyira, hogy annak nő tagjai nem egyszer sírtak, zokogtak vele.”³⁹ Életével kapcsolatban fontos elmondani, hogy 1971. július 20-án megkapja az erkölcsi bizonyítványát. Ellentétben a német és osztrák háborús bűnös nőkkel, akik az 1950-es évek elején már kiszabadultak, ha egyáltalán börtönbe kerültek, Magyarországon ez a szabadulási hullám a 70-es években zajlott le. Göncziné a Fővárosi Gyerekfogászati Központ Központi Rendelőintézetének műszakvezető főorvosa lesz szabadulása után, és nyugdíjjasult 73 évesen.

Kozma Mária élete

A harmadik csoport azokat a nőket tömöríti, akik kimaradtak a társadalmi emlékezetből, ha a háborús bűnösökről beszélünk, vagyis a nyilas párt nagyszámú női aktivistáját, akik nem tettek szert vezető szerepre. A Hungarista nép 1938. július 11-i számában Bécsi Ferenc fogalmazta meg: „A nő szerepe a nemzetiszocialista társadalomban” c. cikkében a nőktől elvárt normát: „A nemzetiszocialista hungarista társadalmi mozgalom a nőben az anyaság eszméjét tiszteli, akinek hivatása a családban, a házi tűzhelynél csúcsosodik ki és nem abban, hogy családalapításra hivatott férfiak kenyerét elvegye, legyen akár tisztviselőnő vagy ipari munkásnő.” A nyilas párt ideológusnői és fanatikus harcosnői természetesen másképpen képelték el a nyilas nő szerepét, s ebből a párton belül számtalan konfliktus is adódott. Többek között a korábban nyilas nézeteikért megbűnhődött, internált és a Hűségsszék tagjaivá váló vezető nyilas nők nem vettek részt a hatalomban 1944. október 15-e után.

1945-ben a perbe fogottak 8 százaléka házfelügyelő vagy segéd-házfelügyelő volt, míg mintabeli arányuk csak 5 százalék lehetett. Ők voltak azok az alsó középosztályból és alsóbb társadalmi rétegekből kikerülő köztörvényes bűnözők, akik a zsidó vagyon megszerzését tartották céljuknak. A hatóságok

³⁶ BFL 416/45.

³⁷ BFL 416/45. 23.

³⁸ BFL 416/45. 36.

³⁹ BFL 416/45. 34.

a házfelügyelőket viszont jobban ismerték, és ha nem menekültek el, ők voltak az elsők, akiket a lakók feljelentettek és így hamar bekerültek az igazságszolgáltatás mechanizmusába.⁴⁰ Kozma Mária 1945. április 5-i kihallgatásakor elmondta, hogy egy kijelentése miatt beperelték, és az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatása miatt 3 hónapi fogházra ítélték. Büntetését Győrben töltötte ki. Ezen kívül csak egyszer büntették meg rágalmozgásért és becsületsértésért pénzbüntetésre. 1941 áprilisában szabadult. Pestre jött, és a Metropolban kapott állást, mint pénztárkezelő. Hazatérése után is gyakran járt a pártba, nyilas családokat látogatott és előadásokra járt. Főleg a szociális munka iránt érdeklődött és a párt tevékenységében ilyen irányban vett részt. 1943-ban átképző tanfolyamon vett részt, mivel a pártban csak az vállalhatott tisztséget, aki ilyen tanfolyamon végzett. Elmondta, hogy szívesen vállalt volna vezető szerepet is, mivel a nyilas eszme annyira megfogta, hogy így akarta szolgálni. 1941-ben a Hűségsszék tagjává avatták, de ezt a csoportot később betiltották. A Hűségsszék tagjai csak azok lehettek, akik a nyilas eszméért börtönbüntetést vagy internálást szenvedtek. Mikor a Hűségsszék működését újra engedélyezték 1944. januárban, a IV. kerület szervezetének a vezetője lett. 1944 nyarán zsidó üzletet igényelt, de könyvkereskedést nem kapott, „csupán” a Nyilas Könyv és Lapkiadó Rt. könyvkereskedésének vezetője lett. Pártélete során többször beszélt Szálasival, levelet is küldött neki, melyben azt írta (idézem a kihallgatási jegyzőkönyvből): „A IV. ker. párthelyiség legszorgalmasabb látogatója, mint én”. Málnási Ödönél, a nyilas párt főideológusánál is járt, aki kiszabadulása után magához kérte, hogy esetleg van-e kártérítési igénye, Endre Lászlónál, a deportálásokért felelős belügyminisztériumi államtitkárnál 1941-évből volt kihallgatáson, Az Összetartás c. lapnak több alkalommal is szolgáltatott adatokat felhasználás végett. Ezekben a cikkekben a nyilas eszmét dicsőítette, és a párt mellett propagandát fejtett ki. Vallomását ezzel zárja: „Cselekedeteimet, mint meggyőződéses nyilas követtem el, a nyilas eszméket magamévá tettem és azt ma is vallom, és ahol lehet, azt terjesztem”.⁴¹ Ezek után nem csoda, hogy elítélik. Azt kellett volna vallania, mint amit a népbírói tárgyalásokon a kevés odakerült körzetvezető egyike saját, jól felfogott érdekében mondott, vagyis, hogy csak annyit tett, hogy „tagokat látogattam, tagsági díjakat beszedtem, kultúr délutánok jegyeit szétosztottam. Mást nem vállaltam....Én nem tudok többet, mint a többiek, mert minket, nőket nem avattak be.”⁴²

Az 1952. október 13-án kelt, a peranyaghoz csatolt önéletrajza azonban egy akkor tipikus fordulatot mutat be, mert kiderül, hogy nemcsak politizált, hanem a háború végén egy lakást is átvett úgymond, megőrzésre és mikor

⁴⁰ Barna–Pető 2007: 10.

⁴¹ ÁBTL V 87614. 79–80.

⁴² ÁBTL V 88364. 10.

annak a bérlője előkerült, nem akarta a lakást visszaadni, erre az feljelen-
tette. Mikor kiszabadult, jelentkezett az ÁVH-nál, ahol örömmel fogadták,
és elkezdett besúgóként dolgozni, mint a Házfelügyelői szakszervezetének, a
MNDSZ-nek és a Magyar-Szovjet Társaságnak a tagja.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tipikus háborús bűnös női élettörténetekből több következtetést is levon-
hatunk a módszertani tanulságok mellett. Az első a női politizálás formáinak
rugalmasságáról: nem csak a pártpolitika, hanem a teaszalonok, az „alterna-
tív közterek”⁴³ jelentek meg. A második a politikai és gazdasági motivációk
közös megjelenéséről, tehát nehéz vegytisztán elválasztani a politikát a gaz-
dasági motivációtól. A vallomásokban az egyéni szükség sokszor jelenik meg,
mint olyan erő, ami a vádlottat a zsidó vagyon elrablására készítette. Har-
madszor, a zárt társadalomból és a nőket ért munkahelyi diszkriminációból
születő politikai radikalizmus jellemzi a munkavállaló nők történeteit. Ez a
tanulság azt mutatja, hogy ezek a nők a munkavállaláson keresztül kerültek
a szélsőjobboldal támogatói közé, éppen azért, mert ez a politikai oldal hirde-
tett olyan politikai állampolgárságot a számukra, mely biztosította helyüket
egy alapvetően a kirekesztésre épülő politikai rendszerben. Negyedszer pedig
a szélsőjobboldali női politizáló folyamatosan kereste a nézeteinek megfelelő
szervezeti formát, és végül a kommunizmus évtizedeiben is megtalálta azt.
A házmesternők nyilasok voltak és kommunisták maradtak.

FORRÁSOK JEGYZÉKE:

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

V 102649.
V 85316.
V 87614.
V 88364.
V 88634.
V 91169.
V 92849.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXV. 1. a. (Budapesti Népbíróság, büntetőperes iratok)
BFL 416/45.

⁴³ Pető–Szapor 2004: 136–175.

HIVATKOZOTT IRODALOM:

Barna Ildikó – Pető Andrea 2007: A csúnya asszonyok. Kik voltak a női háborús bűnösök Magyarországon. Élet és irodalom 2007. október 26. 10.

Cselőtei Nóra 2000: Transformation in Body Politics in Interwar Hungary. (MA szakdolgozat) Central European University, Budapest.

Denzin, K. Norman 1990: Harold and Agnes. A Feminist Narrative Undoing. Sociological Theory 8. 2. 198–216.

Joyce, Patrick (ed.) 1987: The Historical Meanings of Work. Cambridge University Press, Cambridge.

Kokas Eszter dr. 1942: A nők szerepe Olaszország államépítő munkájában. MONE 1942. augusztus 1.

Koselleck, Reinhart 1985: Begriffsgeschichte and Social History in Futures Past. On the Semantics of Historical Time. Massachusetts Institute of Technology.

Mahmood, Sara 2005: Politics of Piety. Princeton University Press, Princeton.

Matthée, Zonneke – Pető, Andrea 2008: A 'kameraadskes' és a 'testvérnők'. Nők a holland és a magyar nemzeti szocialista mozgalomban: motiváció és akarat. In: Tóth Eszter Zsófia – Bakó Boglárka (szerk.): Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban. Nyitott Műhely, Budapest, 285–303.

Papp Barbara 2004: A diplomás nők Magyarországon. A Magyar Női Szemle (1935–1941). (Szakdolgozat), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

Payne, A. Leigh 2008: Unsettling Accounts. Neither Truth nor Reconciliation in Confessions of State Violence. Duke University Press.

Pető Andrea – Schrijvers, Klaartje 2006: The theatre of historical sources. Some methodological problems in analyzing post WWII extreme right movement in Belgium and in Hungary. In: Waaldijk, Berteke (ed.): Professions and Social Identity. New European Historical Research on Work, Gender and Society. Edizioni Plus, University of Pisa Press. 39–63.

Pető Andrea – Szapor Judit 2004: A női esélyegyenlőségre vonatkozó női felfogás hatása a magyar választójogi gondolkodásra 1848–1990. Az „állam érdekében adományozott jog” feminista megközelítésben. In: Sajó András (szerk.): Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban. Adalékok a magyarországi jog természetrajzához. (Recepció és Kreativitás. Nyitott magyar kultúra.) Áron, Budapest. 136–175.

Pető Andrea 1998: Nőhistóriák. A politizáló magyar nők története (1945–1951). Seneca, Budapest.

Pető Andrea 1999: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetei emlékezete. Történelmi Szemle 41. 1–2. 85–107.

Pető Andrea 2003/a: A Missing Piece? How Women in the Communist Nomenclature are not Remembering. East European Politics and Society 16. 3. 948–958.

Pető Andrea 2003/b: Napasszonyok és Holdkisasszonyok. A mai magyar konzervatív női politizálás alaktana. Balassi, Budapest.

Pető Andrea 2004: Writing Women's History in Eastern Europe. Toward a Terra Cognita? Journal of Women's History 2004. 3. 173–183.

Pető Andrea 2005: Perehodonij period pamjaiti ili pamjaty o prehodom priode. [Az átmenet emlékei, az emlékezet átmenete.] In: Shakirova, Svetlana (ed.): Women's Oral History 2. The Soros Foundation/Kyrgyzstan, OSI Network Women's Program, Bishkek. 3–8.

Pető Andrea 2007/a: Problems of Transitional Justice in Hungary. An Analysis of the People's Tribunals in Post-War Hungary and the Treatment of Female Perpetrators. Zeitgeschichte 34. November–December. 335–349.

Pető Andrea 2007/b: Az igazság vonzásában. Replika 2007. 9. 50–51.

Pető Andrea 2007/c: A „rossz asszonyok”. Eva Braun, Carla Petacci, Lutz Gizella. Rubicon 2007. 8. 24–32.

Pető Andrea 2008: The Rhetoric of Weaving and Healing. Women's Work in Interwar

Hungary, a Failed Anti-Democratic Utopia. In: Yannitsiotis, Yannis – Lampropoulou, Dimitra – Salvaterra, Carla (eds.): *Rhetorics of Work*. University of Pisa Press, Pisa. 63–83.

Pető Andrea 2009/a: Who is afraid of the „ugly women”? Problems of writing biographies of Nazi and Fascist women in countries of the former Soviet Block. *Journal of Women's History* 2009. 4. 147–151.

Pető Andrea 2009/b: Arrow Cross Women and Female Informants. *Baltic Worlds* 2. 3–4. 48–52.

Scott, Joan 1992: Experience. In: Scott, Joan – Butler, Judith (eds.): *Feminists Theorize the Political*. Routledge, New York – London. 22–40.

Vidali, Anna 2006: Trauma és történelem. *Múltunk* 2006. 2. 258–278.